

Pod vlivem archeologizace

Balkánský poloostrov a přilehlé oblasti 6500 - 5500 př. Kr.

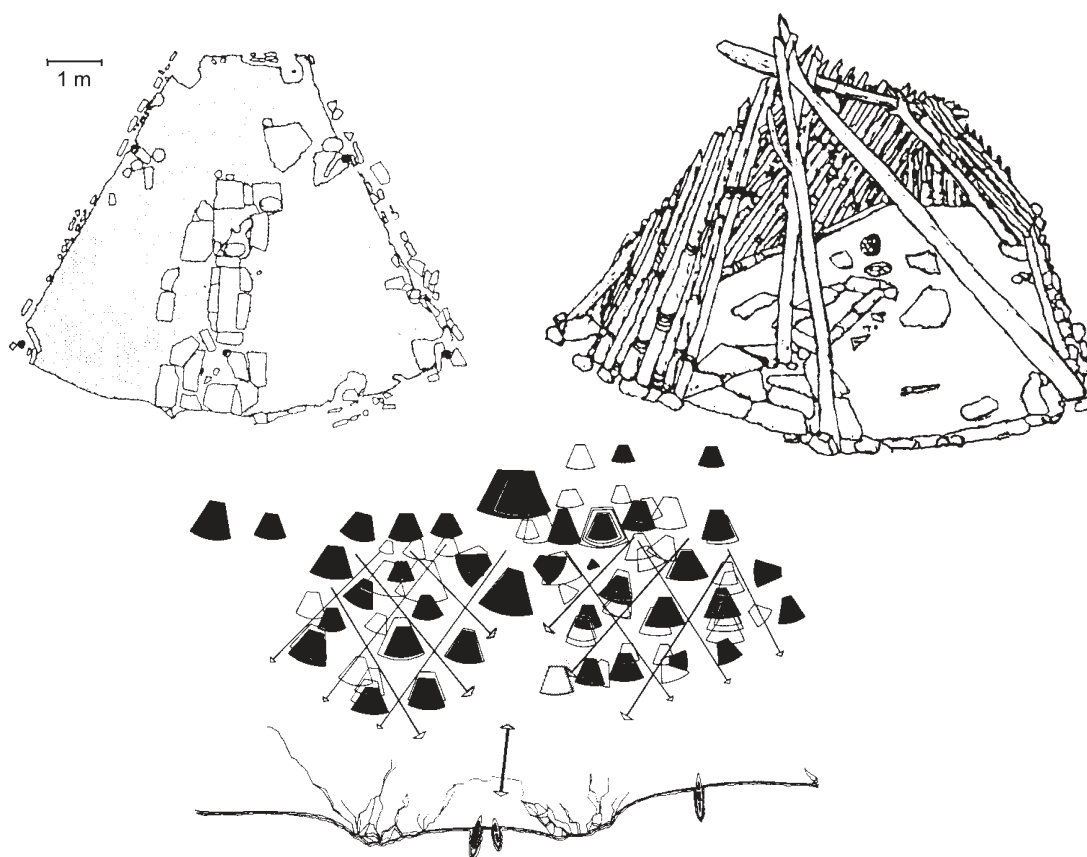
Mezolitická sídliště jsou řídce doložená i na Balkáně. Stále ještě existuje možnost, že je tento stav dán současným výzkumem. V posledních letech přibývají mezolitické lokality západně od Varny v Bulharsku, Rumunsku, v evropském Turecku nebo severozápadním Maďarsku. Proč by toto rozsáhlé území mělo být nedotčeno lovci a sběrači?

Obdivuhodnou výjimkou je podoba a koncentrace mezolitických lokalit při Dunaji mezi Rumunskem a Srbskem. Je třeba uvést, že toto poznání je dáno rozsáhlým záchranným výzkumem z 60. let minulého století, v porovnání s tím jsou další části Dunaje zatím nepoznané. Řeka v uvedených místech teče 100 kilometrů mezi kopci. Toto prostředí mohlo být příhodné pro kořistníky. V listnatých lesích lovili jeleny, kance a ptáky a v řece velké ryby. Sbírali i mušle. Byl domestikován pes. V Icoana se uvažuje dokonce o záměrném držení prasat. Semena velkých druhů trav jsou považována rovněž za opatrovaná člověkem. Nepravidelný růst skloviny na zubech zdejší populace však svědčí o obdobích nedostatečné výživy. Těžko lze tedy uvažovat o úspěšně zavedeném usedlém osídlení.

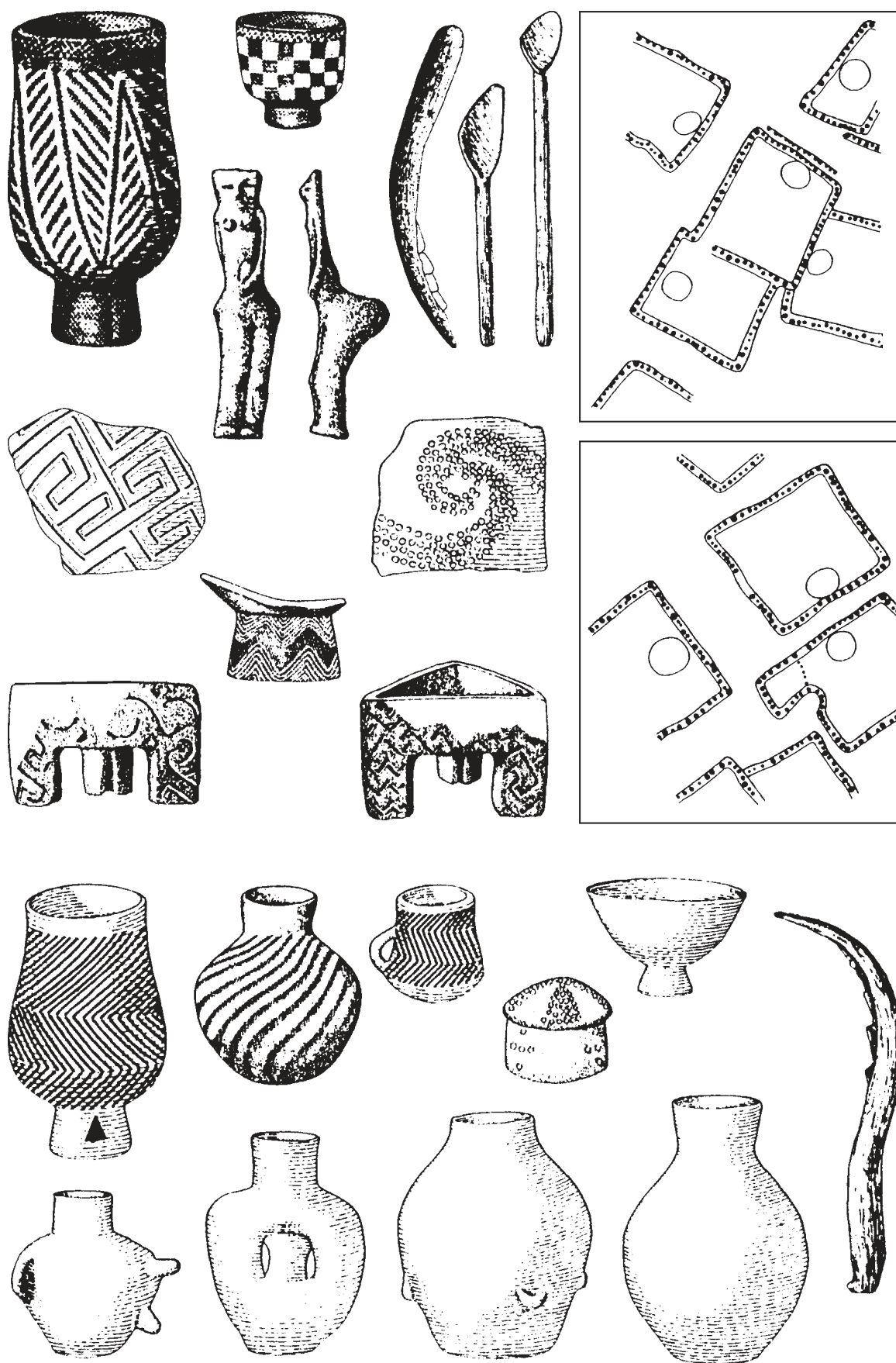
Na lokalitě **Lepenski Vir** bylo nalezeno velké množství větších i menších trapézovitých kamenných základů otočených širšími stranami k řece. V nich ale i v dalších objektech byly nalezeny pohřby. Tyto základy byly objeveny i na dalších lokalitách, ale mezi sídlišti se zdají být rozdíly. Například v pravidelnosti zmíněných kamenných základů. Odlišnosti jsou zřejmě závislé i na čase. Například ve vrstvě proto-Lepenski Vir je typický nepříliš pravidelný objekt s ohništěm, zatímco ve fázích I a II to jsou známé trapezoidní základy. Některé z nich však byly opět nepravidelné. Rozdíly byly i ve velikosti, větší objekty byly zpravidla centrálně umístěné, ostatní naopak velmi malé. Jejich vybavení bylo velmi skromné. Tvořila ho štípaná

industriie místní epigravetienské tradice a velmi pravidelně uspořádané kosti zvířat. Zbytky ryb se ukládaly na západní a kamenné palice ve východní části krbu. Zlomky jeleních parohů, lebek nebo končetin se zase nejčastěji objevovaly na kamenných „stolech“ v zadní části krbů. V zadní části oltářů se nacházely kamenné skulptury pokryté reliéfy. Bývají vysvětlovány jako zobrazení rodových vůdců, živých i mrtvých.

Až do fáze Ib byly pohřby na lokalitě Lepenski Vir nepravidelně uloženy. Teprve potom je doloženo jejich uschování v trapezoidních základech. Často se společně vyskytuje i pět pohřbů, ale ne v každých kamenných základech byly pohřby uloženy. Velké množství se jich nacházelo i ve Vlasac I (57), Vlasac II (18), Padina A a Schela Cladovei (více než 40). Ve Vlasac se hroby nacházely mimo a v Padina mezi kamennými základy. Uložení mrtvých bylo různé. Některé pohřby byly jen částečné a obsahovaly lebky nebo části nohou či rukou. Od fáze Ic jsou známy pohřby dětí uložené pod kamennými základy. Dospělí byli často pohřbeni kostrově za krbem nebo ve speciálně vyhloubených hrobech. Milodary byly nepočtené, často je tvořily parohy uložené přes tělo. Příkladem je jeden z hrobů fáze Id. Dospělý muž ležel s lebkou ženy na levém rameni, zubří lebkou na pravém a jelení u pravé ruky. V mnoha hrobech bylo použito červené barvivo a ve Vlasac byly v hrobech poházené rybí kosti. Dokonce se zde vyskytly i kremace a pohřby částečné. Například děti byly ve fázi II ve Vlasac zastoupeny pouze dlouhými kostmi. V této fázi nebyly do hrobů ukládány artefakty, jen zbytky potravy a suroviny.

Obr. 6.1 Základy, rekonstrukce a umístění trapezoidních kamenných základů na lokalitě Lepenski Vir na břehu Dunaje (podle Hodder 1990, fig. 2.1). ■

Obr. 6.2 Karanovo. Nálezy z vrstev I a II - půdorysy domů, keramika a nástroje (podle Müller-Karpe 1968, Taf. 156). ■

Kamenné základy jsou interpretovány jako domy, které navozují dojem sídlišť usazených kořistníků. Jindy se hovoří o pohřebištích nebo sakrálních objektech - nezastřešených svatyních nebo oltářích. Obecně lze říct, že lokalita zdůrazňuje směřování místní populace k místu, a to i po smrti jejích obyvatel.

Zmíněná oblast na Dunaji byla osídlena již v předneolitickém období. Lokalita Lepenski Vir měla dvě fáze osídlení ještě před radikální změnou sídliště. Podobně tomu bylo i v Padina, Vlasac a Schela Cladovei. Radiokarbonová data jsou však problematická. Fáze I a II v Lepenski Vir spadají do období 6400 až 5600 BC. To není o mnoho dříve než se v této části Balkánu objevil nejstarší neolit. Vlasac I začíná okolo 6800 až 6900 BC, ale Vlasac II, který by měl být mladší, je datován 7000 až 6500 BC. Padina A je datována do 8300 až 6800 BC, ale Padina B poskytla data mladší než 6 000 BC. Uvádí se, že pozdní osídlení v Schela Cladovei je překryto objekty s artefakty raného neolitu. Ale v Padina B jsou trapezoidní objekty spojeny s raně neolitickou Starčevo keramikou. I když jsou absolutní data nejistá, stratigrafie na nejlépe zkoumaných lokalitách řadí hlavní objekty a hroby podle Whittleho do raného neolitu. Doklady stálého osídlení jsou však velmi nejisté. Mnohé lokality mohou být spíše prvky symbolického systému, který zde v této době vzniknul. Snad měl i význam pro širší oblasti. Tomu by napovídaly i suroviny získávané často ze vzdálených zdrojů, obsidián z Maďarska a grafit ze severozápadního Bulharska.

Je tato lokalita ve své době výjimečná? Jak vznikla? Podle některých výkladů to byla reakce místní populace na příchod neolitiků, mohlo však jít i o akulturaci kořistníků. Whittle ji považuje za místo, které bylo periodicky navštěvováno kořistníky. Je možné, že šlo o místo odporu přicházející neolitické populaci nebo procesu akulturace. To však stejně nakonec nebylo úspěšné. Lokalita byla opuštěna a osídlena znovu po prodlevě ve fázi II, ovšem už v odlišné kulturní tradici.

V thrácké nížině ve středojižní části dnešního Bulharska se nachází sídlištní pahorek **Karanovo**, který se stal měřítkem mladší doby kamenné v jižní Evropě. Jde o jeden z největších tellů v Thrákii. Při velikosti základny 150 krát 250 metrů má výšku 12,5 metrů. Tvoří ho sedm vrstev osídlení od raného neolitu (vrstvy I a II) až po ranou dobu bronzovou (vrstva VII). Vrstva I je silná 0,6 až 1,0 metru a vrstva II 1,7 až 2 metry. Keramiku z první vrstvy zdobí bílé malování, kterého ve vrstvě II ubývá a objevují se široké žlábkové. Jednoduché domy o velikosti 6 krát 7 metrů měly hliněné stěny 25 centimetrů silné. Vchod se nacházel v kratší stěně. V domě u zadní stěny proti vchodu byla umístěna pec, u postranní stěny nízké jílové podesty, slabě vypálené zásobní nádoby a vertikální tkalcovský stav s kónickými závažími. Všechny domy nebyly stejně velké, ty větší jsou zpravidla považovány za kultovní. Mezi kostmi domácích zvířat jsou doloženy nejvíce ovce a kozy, ale také prasata a skot.

Protože výsledky starších bulharských výzkumů nebyly v úplnosti publikovány, začala od roku 1984 na odkryvech spolupracovat i rakouská expedice. Společný projekt doložil ve vrstvě II hlavní ulici pokrytou kameny, která se táhla ze severu na jih sídlištěm. Na ní ležely zlomky keramiky a zbytky kostí zvířat. Po obou stranách ulice se nacházely domy dvou rozměrů - 5 krát 4 metry a 6 krát 7 metrů. Vrstvu tvořilo nejméně pět stavebních fází, kdy byla obydlí přestavována.

V okolí pahorku se nacházejí menší neolitické telly. Jednalo se o dceřinná sídliště? Většina z nich je vzdálena na hodinu chůze. Nížina je na severu i jihu ohraničena pohořím Rodopy a otevírá se k jihovýchodu k Marmarskému moři. Nejdůležitější řekou v regionu je Marica s jejími přítoky. Na tellu Karanovo je od počátku doložena rozvinutá neolitická kultura. Přestože ani vrstva I není v současnosti považována za nejstarší v regionu, je předpokládán její vztah k Anatolii. Ovšem nikoli nejkratší cestou přes Marmarské moře, ale údolím řeky Strumy do Sofijské kotliny a odtud na východ do Thrákie, jak uvažuje V. Nikolov.

Sídliště jako je Karanovo jsou datována kolem 6000 BC. Ta, která zasahují na severu až do Uherské nížiny, jsou ze stejné i pozdější doby. **Rozsah** tohoto **osídlení** je značný. Mnoho sídlišť se nachází v části údolí řeky Marica ve středojižním Bulharsku, další lokality jsou rozptýleny v údolích řek Strumy a Vardaru, na dolních tocích Moravy a Dunaje. Další se nacházejí až v jižním Maďarsku, v menším počtu západně od Dunaje (Transdanubie), většinou v povodí řek Tisza - Körös - Cris a Velké uherské nížině. Ojedinelé lokality jsou doloženy na Dunaji mezi Bulharskem a Rumunskem a v blízkosti Karpat. Na dolním Dunaji neznáme žádná sídliště z tohoto období. Nemnoho jich bylo zachyceno v severním Bulharsku jižně od Dunaje, na území východně Karpat, ve vnitrozemí Bosny a adriatické části Chorvatska. Stav může být dán naším poznáním, nové nálezy se totiž postupně objevují např. v severovýchodním Bulharsku nebo ve střední a východní Albánii.

Hustotu osídlení v jedné generaci lidské populace lze těžko a jen zhruba odhadovat. Na řece Azmak, která je přítokem toku Marica, bylo na ploše 30 × 10 km odhadnuto 12 raných lokalit. Patří sem i známý tell Karanovo. Nejbližší sídliště z tohoto období leží 25 kilometrů západně od Karanova a mohlo být ohniskem jiného sídelního areálu. Další rané lokality se nacházejí na horním toku Maricy. Dále na západ a sever se na horním toku řeky Topolnica nachází tell Čavdar a na horním toku Tundsy pahorek Kazanluk. Na horním toku Strumy je soustředěným výzkumem zjištěno osídlení lokalit Kremenik, Krajnitsi, Galabnik a Pernik. Na střední části toku je z tohoto období známa jen lokalita Kovačevo. Sídlištní pahorek Anza osídlený od 6100 do asi 5300 BC leží na přítoku řeky Vardar. Lokalita má nejbližšího souseda několik kilometrů východně na místě zvaném Vršnik a na severozápadě Rug Bair. V severovýchodním Bulharsku se nacházejí odlišná menší sídliště se slabými souvrstvími na lokalitách Tsonevo a Ovčarovo. Pouhý jeden horizont osídlení je nejčastější i na lokalitách Starčevo a Körös - Cris kultury na Dunaji a severně od něj. Na některých místech v povodí řek Tisza - Körös - Cris jsou raná sídliště početná. Velká část z nich zřejmě vznikla opakovaným posouváním sídliště. V jednom okamžiku tak osídlení nemuselo dosahovat velké hustoty. To podobně jako v Řecku vylučuje populační tlak jako hybnou páku dalšího nárůstu počtu neolitických lokalit a činí potíže s výkladem jejich původu.

Kolonizační hypotéza bulharského archeologa V. Nikolovova poprvé vysvětluje cesty šíření raného neolitu ve východní a centrální části Balkánského poloostrova na základě studia konkrétního archeologického materiálu. Až do počátku devadesátých let minulého století totiž vědecká literatura navrhovala pouze logické hypotézy, podle nichž tato cesta mohla procházet hlavně údolními řek. Hovořilo se

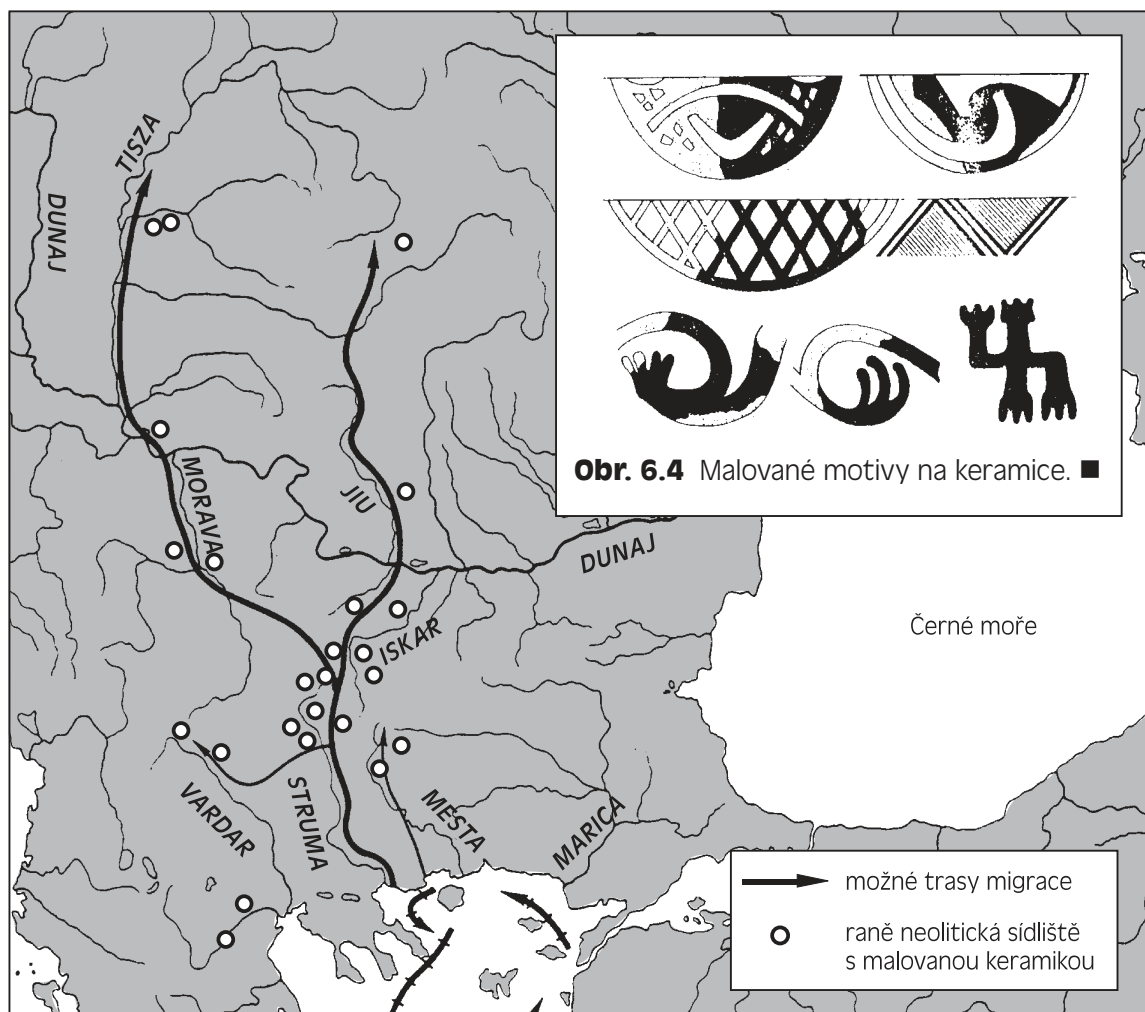
o tzv. Vardar - Morava cestě. Výzkum raně neolitických sídlišť v údolí řeky Strumy v osmdesátých letech minulého století však zjistil malovanou keramiku s paralelami na Předním východě. Autor bere v úvahu především jevy odrážející duchovní život, protože právě ty nejzřetelněji konzervují kulturní odlišnosti.

Na raně neolitických sídlištích centrálního Balkánu bylo zjištěno chronologické pořadí barev používaných při výzdobě keramických nádob. Jsou to bílá, vínově červená a hnědá. Výzdobné motivy, které se podařilo rekonstruovat, se objevují na anatolské lokalitě Hacilar ve vrstvách V až II. Na bulharské lokalitě Slatina byl nalezen předmět interpretovaný jako model anatolského domu čtvercového půdorysu se čtvercovým vstupním otvorem v ploché střeše. Z pohledu religionistiky může představovat model domácích ochranných duchů jako vzpomínku na vzdálenou pravlast. Dalším příkladem může být nádoba představující sedící ženu s rukama položenými na břicho. Mimo Slatiny byly podobné zlomky nalezeny i na lokalitách Gradešnica C a Galabnik. Jejich paralely je možné hledat ve vrstvách Hacilar I, kde bylo nalezeno 6 takových nádob.

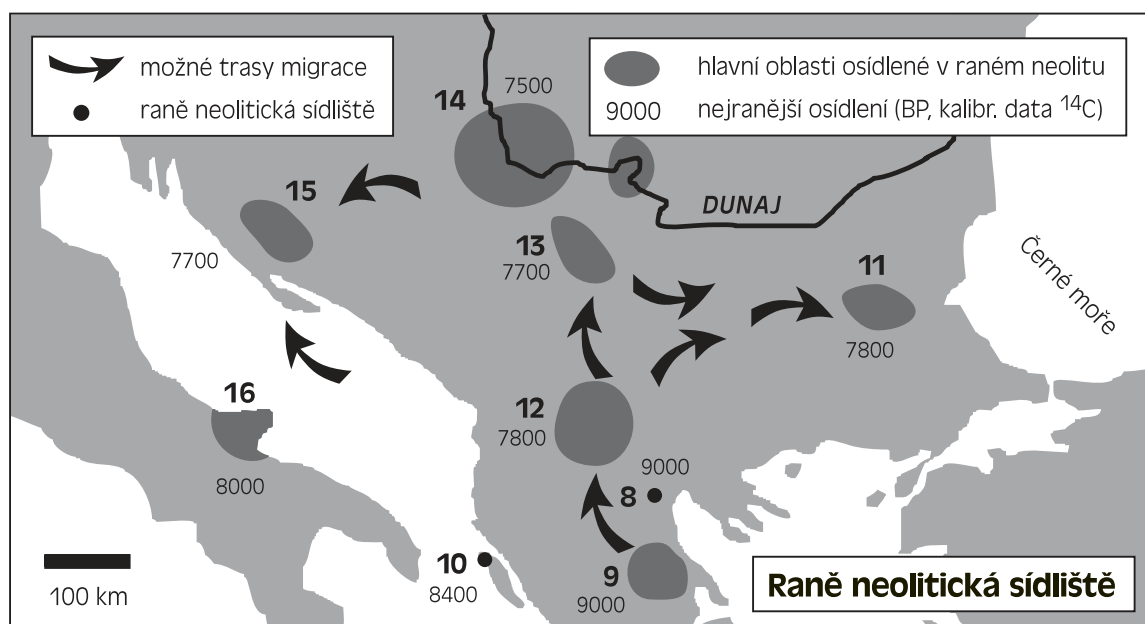
Uvedené paralely předpokládají vztahy mezi oběma oblastmi. Cesta však nekončí v údolí Strumy, ale zdá se, že se v sofijské pánvi rozvětňuje. Jedna vedla údolím Iskaru a Jiu na sever, druhá na severozápad podél Nišavy a souběžně s Moravou a Tiszou. Jako vysvětlení přítomnosti tohoto typu keramiky na Balkáně předpokládá V. Nikolov migraci kolonistů. Tento proces vzhledem k přesnosti přenesených motivů mohl proběhnout možná během jedné generace. Pouhý obchod by k vytvoření tohoto jevu podle něho nestačil.

Poněkud jinak neolitizaci Balkánu vysvětlují T.H. van Andel a C.N. Runnels v polovině devadesátých let. Podle jejich výkladu se neolitická populace po dlouhou dobu (od 9000 do 7500 BP) koncentrovala v Řecku v Larisské pánvi, kde se připravila na další migraci. Počátek nového osídlování začal kolem 7800 BP, kdy se v jugoslávské Makedonii a jižním Bulharsku objevují první neolitická sídliště. Omezená kvalita půd si vyžadovala výběr jen nejvhodnějších oblastí, většinou na okraji jezer a v zátokových oblastech řek. Přesnou kvalitu vyhledávaných půd neznáme, ale byla podobná v Řecku i jihovýchodní Evropě možná podle zkušeností získaných v Anadolii. Migrační vlna kolonistů se proto nepodobala nafukující se kouli, ale jednotlivým pronikajícím bodům. Konkrétně na Balkáně se tak od 7700 BP vytvořila další koncentrace osad v údolí řeky Moravy a od 7500 i v údolí Sávy a ve Vojvodině. Z těchto koncentrací mohlo docházet k dalšímu šíření neolitického způsobu života. Druhy domestikované na Předním východě byly totiž dobře přepravitelné a skladovatelné. V okrajových oblastech bez všech těchto podstatných zdrojů, kam Evropa patří, mohli zemědělští usedlíci obchodovat se speciálními potravinami, nepotravinovým zbožím, službami i informacemi.

Akulturační hypotéza má v literatuře o výkladu původu balkánského neolitu také svoje místo. U domácích badatelů však její chápání vyplývá z úzce regionálního zaměření. S potřebným nadhledem řeší problém A. Whittle, který ve většině oblastí předpokládá kontinuitu domácích populací (Albánie, severovýchodní Bulharsko, údolí Dunaje až po jihovýchodní Maďarsko). Oporou při výkladu mu je

Obr. 6.3 Rozšíření raně neolitických lokalit s malovanou keramikou na Balkáně a možné směry šíření osad (podle Nikolov 1990). ■

Obr. 6.5 Rozšíření raně neolitických sídlišť ve vybraných oblastech a jejich posun na Balkán podle absolutního datování (údaje jsou uvedeny v BP) (podle van Andel - Runnels 1995, fig. 11). ■

i oblast Dunajských vrat mezi Rumunskem a Srbskem. Tamní lovecké lokality fáze I a II klade do raného neolitu a považuje je za doklad příslušnosti k místu populací mobilních kořistníků.

Jak již bylo zmíněno, v této knize jsou oblasti neolitu se všemi prvky neolitického balíku považovány za místa udržení zemědělských kolonistů. Situaci by mohly vystihnout následující teze.

- 1.** K vysvětlení přítomnosti neolitické kultury daleko na severu Balkánu skutečně nestačí obchod nebo akulturační mechanismy. Jedinou možností mohla být, byť nepočetná, migrace zemědělských kolonistů.
- 2.** Odrazy předovýchodní duchovní kultury v balkánském raném neolitu, které zjistil V. Nikolov, nemusely být přeneseny tak rychle jak předpokládá, tj. v průběhu jedné generace. Mohly se konzervativně udržovat po delší dobu jako zdroje určení identity neolitického způsobu života se všemi prvky tzv. neolitického balíku.
- 3.** Vyhledávání vhodných půd specifické kvality postupujícími zemědělskými kolonisty, na které upozornili T.H. van Andel a C. Runnels, dobře vysvětluje nejen rychlé pronikání zemědělských kolonistů, ale i následné vyrovnávání úrovně raně neolitické kultury na Balkáně. Některé lokality opravdu mohly vznikat odvozeně zapojením kořistníků do osvojování prvků neolitického balíku. Úloha obchodu v kontaktu s kořistníky není jistá, ale bez blízkého kontaktu se zemědělci se tyto procesy nemohly odehrát. Důvody budou podrobněji pojednány v příští kapitole.
- 4.** Překvapující doklady úrovně kultury kořistníků z oblasti Dunajských vrat můžeme považovat za reálně dosažitelné bez nejmenšího vztahu k přítomnosti zemědělských kultur. Místa s tak výrazným důrazem na identitu svých tvůrců mohla odolávat akulturaci i přímé kolonizaci zemědělců. Ne každá populace kořistníků musela být chtivá inovací a změn způsobu života.
- 5.** Balkánský neolit má všechny podstatné rysy neolitu řeckého. Ať už je jeho pokračováním nebo dalším cílem předovýchodních kolonistů, neliší se pojetím. Výjimky mohou být dány specifickými místními podmínkami nebo stavem bádání.

Odporují tomu naše znalosti?

Poloha balkánských **sídlíšť** je relativně jednotná. Většina sídlíšť raného neolitu byla umístěna v nížinách těsně u vody, u řek, potoků nebo mokřin. Výjimkou jsou malé lokality na náhorních planinách v severovýchodním Bulharsku nebo v hornatých oblastech Albánie (Burim, Podgori). I když konkrétní podoba vodního zdroje je různá, pojítkem se zdá být přítomnost zátopové zóny v těsném okolí sídlíšť. Sídlíště Starčevo a Körös kultury jsou rozšířena na okrajích teras a ostrovech v zátopových oblastech řek. I lokalita Starčevo se nachází na okraji terasy nad zátopovou rovinou levobřeží Dunaje.

Sídliště se velmi lišila velikostí, délkou trvání a půdorysem. Zvláště patrné jsou rozdíly mezi rozptýlenými „plochými“ lokalitami bez opakovaného osídlení a s málo dochovanými základy budov a sídlištními pahorky s pravidelnými základy domů a opakovaným osídlením.

Podoba sídlišť není dobře známa. Zvláště málo víme o velikosti a půdorysu „plochých“ lokalit. Ty v oblasti Starčevo a Körös kultur jsou velmi dlouhé, položené v délce stovek metrů na hranách teras. Je však téměř jisté, že nepocházejí z jedné fáze osídlení. Výzkumy mají většinou jen omezený rozsah plochy. Výjimkou je Divostin I s odkrytou plochou 80 krát 60 metrů, na jejímž téměř celém prostoru se nacházely půdorysy domů. Sídliště tedy mohlo být ještě větší. Naopak malé sídliště na lokalitě Endröd 119 na dolním toku řeky Körös se vešlo na plochu 75 × 50 m. „Sídliště“ na archeologicky odkryté ploše se však může skládat i z většího počtu domů, které neexistovaly současně v jednom okamžiku.

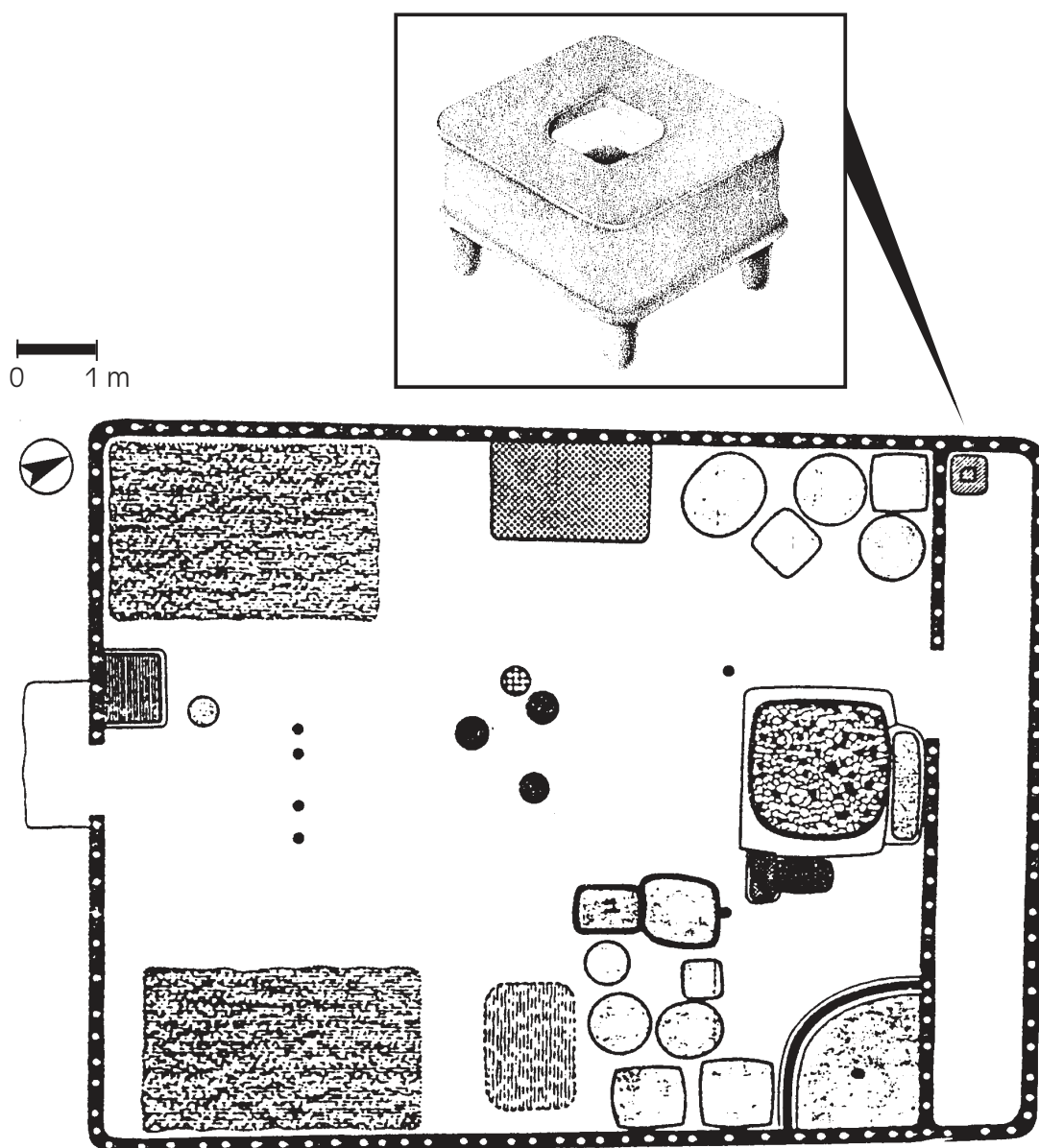
Výklad je obtížný i na tellových lokalitách. Nejznámější pahorek Karanovo v Bulharsku vyrostl do rané doby bronzové do výšky 12 metrů na ploše 250 × 150 metrů, tedy přibližně čtyř hektarů. Yasatepe je vysoký 4 metry a Azmak 8 metrů s průměry základů 150 a 80 metrů.

Málo informací máme bohužel i o základech domů. Za obydlí bývají pokládány tzv. „obytné jámy“ různých tvarů. Funkce obydlí jim byla přiřknuta zřejmě díky občasným dokladům ohnišť a kůlových jam, které mohly původně představovat zastřešení. Ze sídlišť kultury Körös známe stanové základy, ale z Endröd jsou doloženy i dvě špatně dochované kůlové stavby. V Divostin I bylo odkryto šest pravidelných základů s rovnými stěnami, žlábký pro kůly a rovným dnem. Stavby byly rozptýlené na ploše, ale měly shodnou orientaci na světové strany. Půdorysy však nejsou úplné a proto neznáme velikost těchto domů.

Ve středojižním Bulharsku byl detailně publikován jen malý počet raně neolitických sídlišť. V Karanovu byly ve fázi I tři stavební vrstvy a ve fázi II dva stavební horizonty silné jeden a dva metry. Už od počátku se objevují kůlové domy. Ve fázi I měly až 7 krát 7 metrů. U stěny každého domu stály pece. V obou fázích byly domy shodně orientovány a uspořádány do ulic pokrytých dřevem nebo pískem. Podobně jsou obytné stavby doloženy i na lokalitě Anza. Pravoúhlé domy o rozměrech zhruba 12 krát 6 metrů měly stěny z mazanice. I když je celá plocha sídliště odhadována na téměř 5 hektarů, není pravděpodobné, že by byla využívána najednou. Rozsah sídlišť tedy přesně neznáme a odhady kolísají mezi 15 až po 60 domů. Nové výzkumy v Karanovu fáze II na okraji pahorku předběžně potvrzují spíše vyšší odhady. To by pro tuto fázi představovalo 300 a více obyvatel.

Mnoho neobvyklých detailů nám poskytuje dům ze Slatina v Sofii v Bulharsku, který patří k více než osmihektarovému sídlištnímu areálu z různých období. Jeho existence byla ukončena požárem. Časově patří do první ze čtyř raněneolitických vrstev datovaných od 5800 do 5600 BC. Kůlová stavba o půdorysu 12,5 krát 9,5 m měla přes dva metry vysoké stěny z proutí omazaného hlínou. Střecha ležela na stěnách a středových kůlech. Dřevěná podlaha z úzkých prken a hlíny byla zapuštěna do podloží. Doloženo je 50 jejich oprav, což dává impuls k nejrozličnějším inter-

pretacím o době užívání tohoto obydlí. Stavbu tvořila jedna hlavní místnost se vstupem na kratší jižní stěně a úzký prostor při protější stěně, přístupný vchodem mimo její střed. Nalevo za hlavním vchodem se nacházelo i hlavní ohniště a po jeho stranách v rozích dřevěné konstrukce, které mohly být lůžky. Proti středovému kůlu byla na jedné straně vyvýšená mazanice a na protější tkalcovský stav. V levém zadním rohu místnosti stály většinou nevypálené hliněné nádoby na skladování zrna a dalších plodin. Uprostřed zadní části místnosti se nacházela velká hliněná pec, za ní bylo drtidlo na obilí a jáma s popelem. V zadní místnosti byly nalezeny kamenné a kostěné nástroje a čtvercová nádoba s otvorem v horní ploché části umístěná na čtyřech nožkách. Mohla být domácí svatyně, ale pokud znázorňovala skutečně dům, je zajímavá plochá střecha na tomto modelu. Jde o znak odvozený z Předního východu? Vždyť na lokalitách jihovýchodní Evropy měly zřejmě stavby sedlovou střechu.

Obr. 6.6 Půdorys domu ze Sofia - Slatina a hliněný model domu, uložený v zadní části obydlí (podle Nikolov 1990). ■

Na malých sídlištích v severovýchodním Bulharsku se nacházejí tzv. jámová obydlí, základy domů jsou zde vzácností. I na lokalitách Starčevo a Körös jsou základy domů špatně doloženy a jako hlavní forma obývání jsou předpokládány tzv. obytné jámy. V Divostin I však byly zachyceny stopy kůlových staveb. V údolí Strumy jsou základy domů vzácné, jen v Galabniku jsou doloženy kůlové jamky. Existoval rozdíl mezi severem a jihem v konstrukci obydlí?

O **pohřbívání** v balkánském neolitu platí stejná fakta jako v oblasti Řeka. Pouze na lokalitách Körös kultury, např. v Endröd 119, byly hroby umístěny i ve velkých jamách u domů.

Materiální kultura vykazuje rovněž obdobné rysy. Broušené sekery a teslice, štípané nástroje. Jen zdroje surovin, pokud jsou vůbec rozeznány, mění geografickou polohu. Maďarský obsidián se dostal až do severní části Balkánu.

Rozdíly existují opět ve kvalitě keramiky. Část nádob v Divostin byla špatně vypálena. Slabý výpal zásobnic ze Slatina má spíše funkční důvody. Tradici lepší keramiky představuje malovaná keramika kultury Karanovo I a II. Zpočátku převládá červená malba na bílé, později bílá na červené. Severněji v komplexu kultur Starčevo - Körös - Cris je malovaná keramika vzácnější, vyskytuje se především černá malba na červené a bílé a větší počet keramiky je zdoben rytím, vtláčováním a zdršňováním. Tyto techniky výzdoby však nebyly neměnné. Např. ve fázi I v Anza se vyskytuje kvalitní keramika malovaná bíle na červené se zřetelnými vztahy k jihu a východu, kdežto ve fázích II a III byla keramika ve Starčevo stylu. V každém z regionů docházelo k proměnlivosti keramiky. Např. Protostarčevo fáze s jednoduchou vtláčovanou výzdobou se liší od Starčevo fáze s větší škálou výzdoby a tvarů. Lokality na horní a střední Strumě a v západním Bulharsku zase obsahují prvky malované keramiky z Thrakie. Keramické sošky se rovněž hojně vyskytují.

Obživu z podstatné části tvořily domestikované druhy. Mezi domácími zvířaty se někdy uvažuje o místní domestikaci hovězího dobytka a prasat, což je doloženo v Anza a Endröd 119. Významný byl počet dospělých kusů hovězího dobytka na sídlišti v Anza a v severovýchodním Bulharsku byl tento druh početně nejvýznamnější. Na balkánských lokalitách je také doložen větší počet divokých zvířat, ptáků a ryb než v Řecku. Byli to jeleni, pratur, kuň, kanec, bobr, liška, vlk, medvěd, jezevec, vydra, divoká kočka, divoká kachna, husa, labuť, štika, sumec a kapr. Na maďarské lokalitě Roszke - Ludvár byly objeveny dokonce čištěné a sušené ryby. Domestikovaná zvířata však přesto převládala.

O podobě polí nevíme nic. Zdá se, že se jednotlivé druhy plodin mohly pěstovat odděleně. Jedna nevypálená zásobnice ze Slatina obsahovala jen zrna, ale v dalších byla smíšená pšenice a ječmen se zeleninou. Obiloviny se mohly pěstovat i zde na povodňových usazeninách, jak to dokládá situace v Karanovo, Čavdar, Galabnik, Anza i Starčevo.

Obr. 6.7 Keramika raného neolitu jihovýchodní Evropy. Nahoře kultura Karanovo, dále Starčevo - Körös - Cris. Vlevo malovaná keramika, bílé na červené (vlevo nahoře) a černě na červené (Bulharsko, Jugoslávie, Rumunsko, Maďarsko) (podle Tringham 1971, fig. 12). ■

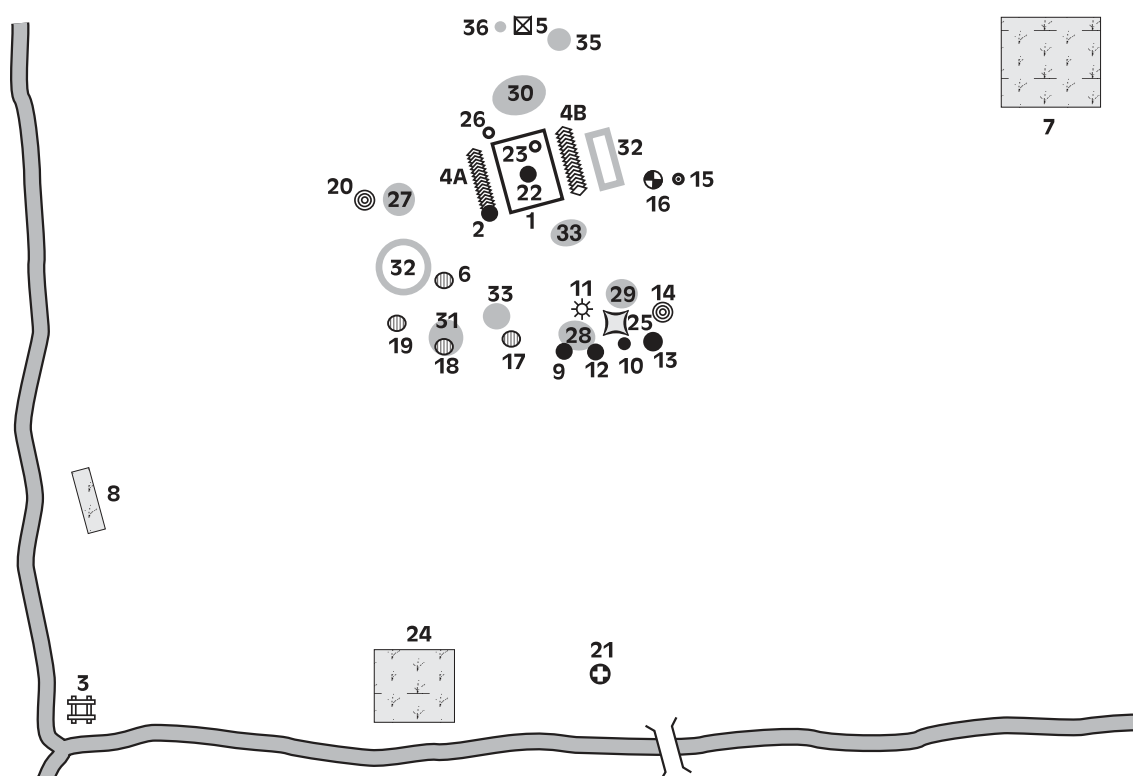

Na podzim roku 1998 jsme nedaleko Hradce Králové ve východních Čechách přistoupili k archeologicky velmi neobvyklé činnosti. Prozkoumali jsme část neolitického sídliště, které jsme předtím v letech 1994 až 1997 sami postavili. Na místě zvaném „Borek“ se nacházel kůlový dům se stěnami vymazanými hlínou, kterou jsme těžili dřevěnými motykami a rycími holemi v jeho těsné blízkosti. Tak vznikly stavební jámy. Další jáma byla sílem na skladování obilí, z jiné jsme brali hlínu k výrobě keramických nádob, v další byla studna. Ještě jiná sloužila k nabírání jílu ke stavbě pecí, které vytvořily ovál umístěný nedaleko domu. Vařili jsme na ohništích, políčka osévali pšenici dvouzrnkou, v pecích nebo mířích vypalovali keramiku, vyráběli nástroje z kostí, pazourku nebo dovezené krystalické břidlice.

Dům bylo nutné každý rok opravovat. Každý rok jsme znovu stavěli nezastřešené pece. To všechno ovšem především proto, že náš pobyt na sídlišti byl velmi časově omezený, což je úděl téměř všech experimentálních archeologů. Místo bylo velice pěkně umístěné v přírodě, ale přeci jen mimo dosah dopravy z deset kilometrů vzdáleného města. Několikrát jsme dům i v zimě obývali, ale to všechno mohlo sloužit pouze ke zjištění jeho tepelných vlastností.

Pokud pracujete pouze s nástroji z kamene, kosti, dřeva a hlíny, stane se čas od času, že se výrobek zlomí, praskne, ztratí a musíte ho nahradit novým. Co ale s tím nepotřebným? Problém je v tom, že dnes nevíme, jak prehistorický člověk například v neolitu zacházel se svým odpadem. Přestože archeologové často používají pojem „odpadní jámy“, nevyjadřuje to ve skutečnosti to, co bychom očekávali. Je totiž téměř jisté, že na pravěkých sídlištích nikdo neuklízěl nepotřebné předměty, aby je házel do jam. V tomto případě by totiž archeologové nacházeli spoustu nálezů pěkně deponovaných na místech, která by bylo možné při výzkumu pravěkých sídlišť najít. V jamách jsou však jen menší části keramických nádob a rovněž kamenné nástroje jsou většinou značně neúplné. Ty kostěné se často nedochovávají vůbec. Navíc, jámy rozhodně nebyly hloubeny k ukládání odpadu. Vznikaly druhotně jako zdroj hlíny nebo jílu. To dobře dokládá jejich občasné využití k uložení ostatků zemřelých. Jiným vysvětlením, které se používá, je zatím spíše teoretická možnost existence „odpadních areálů“. Ve stručnosti, odpad nebyl shromažďován v jamách, ale ukládán ve vymezeném prostoru. Pokud by byl tento předpoklad pravdivý, bylo by to pro interpretaci prehistorických sídlišť velmi nepříjemné. Nalezený artefakt by totiž byl tzv. terciálním odpadem. Ne tedy místem, kde prehistorický člověk o předmět při práci přišel (a kde by bylo ideální ho archeologicky zjistit), ani místem kam ho záměrně přemístil, ale místem, kam se do třetice dostal působením eroze, to je do zahloubených míst, například jam.

Původní povrch prehistorických sídlišť archeolog zpravidla vůbec nenachází, protože plocha v okolí sídliště již po dlouhou dobu v prehistorii podléhala erozi a navíc v současnosti skrývka ornice před archeologickým výzkumem i to málo zničí. Archeologům tedy zůstává jen to, co bylo méně či více hluboko vykopáno pod úroveň terénu již v prehistorii a zbytky předmětů, které se do těchto prohlubní dostaly.

- 1 dům, 2 pec 1 (1994), 3 studna, 4 stavební jámy, 5 odpadní jáma, 6 ohniště, 7 pole (1994), 8 pole (1995), 9 pec 3 malá (1996), 10 pec 2 (1995), 11 zahloubené ohniště (pražnice), 12 miliřová pec, 13 pec 4 velká (1996), 14 hliník pece, 15 kultovní kůl, 16 obilní silo, 17 ohniště 2, 18 ohniště 3, 19 ohniště 4, 20 keramický hliník, 21 zvířecí hrob, 22 pec v domě, 23 jamka na zásobnici, 24 pole (1996), 25 hromada hlíny z objektů, 26 jamka k výrobě keramiky, 27 dílna KI, 28 dílna ŠI, 29 dílna BI, 30 výroba keramiky, 31 prostor vaření, 32 sklad dřeva, 33 drcení obilí, 34 povrchové ohniště s výpalem (1998), 35 keramický odpad rozšlapaný, 36 keramický odpad krytý

Obr. 6.8 Celkové schéma experimentálního sídliště „Borek“ a schéma okolí domu. ■

Obr. 6.9 Archeologizace experimentálního sídliště „Borek”. Dům. ■

Obr. 6.9 Archeologizace experimentálního sídliště „Borek“. Zásobnice zapuštěná do podlahy domu, destruovaná a „prozkoumaná“ pec, keramika ve dvou stádiích rozkladu. ■

Proč o tom všem mluvíme? A právě v této kapitole? Jedná se o velmi závažné okolnosti možného uchování skutečných originálních archeologických památek, které nám experimentální archeologie mohla naznačit. archeologové s nimi totiž ne vždy dostatečně počítají. I A. Whittle se v případě balkánských neolitických sídlišť rád přiklání k označení „obytné jámy“, které by lépe naznačovaly mobilitu svých obyvatel než to je v případě pozůstatku domů nebo „staveb“, abychom vyhověli jeho pojmům. V případě spodních vrstev řeckých neolitických sídlištních pahorků potom z těchto „obytných jam“ vyvozuje jen pomalé vytváření neolitické společnosti, která ještě na počátku nevytvářela pevné domy. Zastavme se u podobných výkladů a nechme promluvit výsledky experimentální archeologie.

Není to tak dlouho, co se pojem „obytné jámy“ používal i ve středoevropské archeologii, protože dříve byly odkryty velké a hluboké stavební jámy než drobnější a často i mělčí kúlové jamky. To se může týkat i balkánských sídlišť. Navíc v nepatrném počtu byly kúlové stavby i v této oblasti nalezeny. To znamená, že dům obdélníkového půdorysu byl znám. Za další, počáteční fáze osídlení je pro dochování vždy nejzranitelnější. Existuje především malé množství odpadu a zahloubených jam, které by ho zachytily. Většina zlomků zůstává ležet na povrchu, kde je bez možnosti vhodného úkrytu vystavena působení eroze. Voda, mráz i rostliny rozměňují málo odolné předměty, především zlomky keramiky a organické materiály. Ale i výrobky z odolných břidlic nebo pazourku nemají lepší osud. Vydrží sice, ale bez uložení v jamách je není šance najít. Sídlištní vrstvy se neměly čas vytvářet a archeologicky tyto artefakty zůstanou uloženy kdesi v ornici.

Tuto situaci jsme jednoznačně zjistili na našem experimentálním sídlišti Borek. Keramické střepy na povrchu se většinou rozpadly nebo jich radikálně ubylo. Přitom keramika byla vypálena na stejné teploty jako v prehistorii. Naopak, vhodné uložení dokázalo učinit zázraky. Pokud se keramika dostala pod vrstvu hlíny, a to se stalo pouze v jamách, dokázala nečekaně přežít několik let. Došlo i ke specifickým pozorováním, kdy ze dvou střepů ze stejné nádoby uložených na povrchu terénu jeden vydržel a druhý se přes jedinou zimu a jaro rozdrobil.

Pokud bychom hypoteticky uvažovali o dalším vývoji experimentálního sídliště, mohlo by se posouvat o trochu dále, potom by vznikalo rozsáhlejší „ploché“ sídliště nebo by další sídliště vzniklo na jeho místě jako základ pozdějšího tellu. Jsem však přesvědčen, že tato samotná kumulace nestačí. Vliv mají jistě i klimatické podmínky, proto telly mohly vzniknout především v jižní Evropě bez rozsáhlého vlivu dešťů a mrazu. Tak se mohly staré rozpadlé hliněné stěny neolitických domů kumulovat s odpadem na jednom místě a při husté zástavbě sídlišť vytvářet stopy kontinuity osídlení.

Situace na tellech je pak samozřejmě odlišná i v uložení artefaktů, které ve fázi vzniku pahorku leží na možném původním terénu. Ten je i se zbytky nástrojů překryt dalšími souvrstvími. I tak však záleží na vlivu eroze a délce hiátu, tj. době, kdy místo nebylo osídleno.

Naše výsledky na experimentálním sídlišti samozřejmě nejsou bez problémů. Jedním z nich je rozsah činností. Lze je samozřejmě napodobit, protože známe výrobky neolitické kultury. Těžké je však zatím zajistit dlouhodobé fungování takového sídliště. K tomu nám schází znalost nejrůznějších detailů a čas, po který by projekt fungoval. I tento počáteční stav sídliště je však zajímavý. Možná, že nám právě krátkodobě osídlená místa zcela chybějí mezi archeologickými objevy. Určité náznaky toho poskytuje situace na pomezí Čech a Moravy, kde se nacházejí objekty bez nálezů. Nestály se uložit nebo podlehly procesům vedoucím k jejich uložení?

Shrneme-li naznačené výsledky, je možné uvést tyto teze:

- 1.** Většina zbytků artefaktů zůstane po vyřazení z činnosti ležet na povrchu terénu a vůbec se nedostane do objektů. Tím je archeologicky nezachytitelná.
- 2.** Pokud si budeme zvlášť všimát keramických zbytků, ty se na povrchu terénu brzy rozpadnou, v kumulacích se dochovají alespoň výběrově jejich zbytky. Rozdíl v uchování je možné sledovat i mezi střepy jedné nádoby.
- 3.** Zajímavé rozdíly byly sledovány ve způsobu zanášení objektů. Stavební jámy u domu zůstaly zaplněny na dně pouze organickým materiálem. Jen pecní jámy byly po čtyřech letech zaplněny hlínou z blízké hromady odkopané ornice.
- 4.** V ukládání pozůstatků artefaktů lze předpokládat i jiné bariéry než plošné rozložení zahluobených objektů. Činností vznikaly např. na ploše sídliště přirozené komunikační spoje a uzly, kde se artefakty měly tendenci hromadit (např. prostor okolo ohnišť na vaření), jindy bránil jejich pohyb i výskyt velkých lučních bylin, které bychom rozhodně nepovažovali za vážnější překážky. Tou naopak byly keře.

Archeologické důsledky jsou zřejmé:

- 1.** Existenci odpadních areálů se zatím nepodařilo archeologicky prokázat, a proto můžeme předpokládat ukládání odpadu nahodile v terénu. Posuzovat případ od případu bude nutné. Obecnou zákonitostí je pouze skutečnost, že chronologicky citlivé keramické zlomky lze předpokládat v okruhu domu. Do různých jam v okolí domu se však mohla dostat již keramika v nahodilém výběru množství, které může výrazně ovlivňovat kvantitativní vyhodnocení.
- 2.** Nelze počítat ani s jakoukoli pravidelností v zanášení objektů na ploše sídliště. Jejich rychlost závisí na půdách, blízkosti hromad nepoužité hlíny u jam, sklonu a rostlinném pokryvu terénu, rozložení objektů, atd. Některé odolnější kusy keramiky se tak z povrchu plochy mohly do objektu dostat až po značné době. I to může ovlivnit výsledky analýz.
- 3.** Keramický materiál je obtížné pro danou lokalitu přesněji charakterizovat. Šlo by totiž o charakteristiku specificky archeologizovaného keramického materiálu, nikoli o vlastnosti keramiky v době její funkce v období neolitu.

